

ZKUŠENOSTI Z VÝZKUMU ROZVOJE ALTERNATIVNÍCH FOREM VÝUKY

Vladimír VÁCLAVÍK

Katedra pedagogiky a psychologie, Vysoká škola pedagogická,
Hradec Králové

Český pedagog, přírodovědec a lékař Karel Slavoj Amerling, nazývaný současníky "Komenský redivivus", připravil v roce 1848 návrh školské reformy. Tehdejší stav školství zhodnotil jako "vetchou budovu, která jest na rozsypaní" a odmítl reformovat školství "sešíváním starých vetešin a sem tam zlepšováním pokažených míst". I naše školství v roce 1990 se jeví jako budova, kterou je nutné z gruntu přestavět. Všechny transformační projekty snažící se o komplexní řešení však potkal osud reforem navržených Amerlingem - stávají se zajímavým historickým dokumentem.

Proměna školství

Bez ohledu na to, že v základních otázkách neexistuje všeobecná shoda, se naše školství mění. Je to vnitřní transformace, blahodárný proud změn, hledání nové tváře, usilovná snaha napravit chyby, které se při budování socialistické školy staly.

Abychom měli o probíhajících změnách dostatek informací, pokoušíme se na katedře pedagogiky a psychologie Vysoké školy pedagogické v Hradci Králové ve čtyřčlenném týmu už druhý rok tento proces sledovat a analyzovat. Úkol jsme pojmenovali "Sledování a podpora alternativních způsobů výuky". Získané výsledky chceme poskytovat učitelům, školám i decizním orgánům. Ztotožňujeme se s názorem J.Průchy (1991) na nutnost společenské využitelnosti pedagogického výzkumu, což je dnes meritorní problém nejen výzkumné činnosti, ale i školské praxe.

Cílem tohoto příspěvku není podat podrobnou zprávu o dosavadních výsledcích, nýbrž uvést některé zkušenosti, které mají podle nás širší význam. Nejprve je však třeba učinit terminologickou poznámku. Používáme-li výraz "alternativní výuka", máme na mysli současný nový proud, který se rozchází s tradičními postupy školy jako systému i metod práce, jak u nás byly cílevědomě budovány od doby, kdy směr dalšímu vývoji dala školská politika KSČ. V zahraničí se podobně šířilo hnutí tzv. alternativních škol či alternativní výchovy v sedmdesátých letech. Jak uvádí F.Singule (1992), toto hnutí bylo projevem novějšího kritického postoje k tehdy běžným školám a standardní výchově a je populární dodnes.

Zkoumání změn probíhajících ve školském systému se věnují i v zahraničí. Je to například zpráva o výzkumu "Mohou se školy změnit?", který se uskutečnil v letech 1977 až 1980 v SRN. O snahách měnit tradiční školu v USA informuje D.Fadimanová (1990). Zahraniční výzkumy se však nikdy neodehrávaly v podmínkách tak zásadní a rychlé systémové změny, v níž se v současné době u nás nalézáme. V tom je naše situace, kdy chceme popisovat a analyzovat proces změn, podstatně obtížnější. Práce tohoto druhu jsou však

velice důležité pro hledání nápravy neutěšeného stavu školství, jak to dokazuje např. studie M.Havlíkové (1993).

Na počátku malý zájem

Při stanovení cíle zkoumání jsme předmět naší pozornosti vymezili takto: Zajímají nás především proměny, kdy učitelé hledají nový obsah vyučování, kdy hledají odlišné přístupy k dosavadním způsobům i metodám školní práce. Zajímá nás úspěch těchto snah i jejich odezva v učitelské i rodičovské veřejnosti.

Na podzim roku 1991 jsme se obrátili na řadu škol a učitelů ve východočeském regionu s žádostí o vyplnění jednoduchého dotazníku, kterým jsme chtěli zjistit, co se vlastně v přístupu ke školní práci začalo měnit. Dotazník obsahoval tři otázky a byl vlastně žádostí o sdělení konkrétních snah, jimiž se dotazovaný snaží změnit dosavadní styl práce. Dále zde byla prosba o uvedení problémů při práci ve škole a prosba o sdělení dalších informací, zaslání materiálů, projektu apod. Výzva ke spolupráci vyšla i v Učitelských novinách.

Byla to první sonda, při níž jsme shromáždili 86 vyplněných dotazníků. Počet získaných odpovědí nás poněkud zklamal vzhledem ke skutečnosti, že k zásadním změnám ve školách docházelo. Předpokládali jsme, že se učitelé budou chtít o své zkušenosti více podělit. Svou roli možná sehrála i skutečnost, že jsme se na školy záměrně neobraceli prostřednictvím školských orgánů a účast na výzkumu jsme ponechali na osobní iniciativě učitelů.

Zde můžeme uvést důležitou zkušenost z naší dosavadní práce. Velice často jsme se setkali s nedůvěrou k jakémukoli zkoumání názorů a postojů učitelů i ke zjišťování pouhých faktických skutečností. Tato nedůvěra pramenila většinou z nedůvěry vůči pedagogice jakožto vědecké disciplíně i vůči pedagogické fakultě jakožto instituci, která ještě v nedávné době "vědeckou" práci oddaně sloužila komunistickému režimu. Pro pedagogický výzkum je jistě velice důležité hledat odpověď na otázky týkající se ochoty spolupracovat. Je to vlastně problém zásadní, je to otázka pravdivosti výzkumu.

Zjištěné tendence

Ve školním roce 1992/93 jsme opět zveřejnili výzvu ke spolupráci v učitelském tisku a rozeslali znovu dotazníky, tentokrát převážně přímo učitelům, kteří se ve změnách angažují (například učitelská iniciativa "Přátelé angažovaného učení"). Odezva byla mnohem větší, zpracovali jsme 254 odpovědí, což je ve srovnání s předchozím rokem téměř trojnásobek.

Je třeba zdůraznit, že se nejedná o reprezentativní vzorek všech učitelů, nýbrž jen těch, kteří mají zájem ve své práci něco změnit a kteří byli ochotni nám o tom napsat. Ozvali se i zájemci o alternativní výuku z dalších profesí.

Při zpracování dotazníků jsme jednak porovnávali fakta zjištěná s ročním odstupem, jednak jsme analyzovali nové odpovědi týkající se především proměny školství z pohledu učitele. Pro přehlednost uvádíme výsledky prvního průzkumu jako výsledky roku 1992 a výsledky druhého průzkumu jako výsledky roku 1993.

Pokud jde o stupeň školy, byla v roce 1992 největší odezva z řad učitelů a učitelů 1.stupně ZŠ (52 % ze všech došlých odpovědí). V roce 1993 se počet zástupců 1. a 2.stupně vyrovnal (93 a 90 odpovědí, tj. 37 % a 36 %). Vnitřní transformace postupuje "zdola nahoru". Zástupci ze středních škol

jsou zatím v menšině (25 odpovědí tj. 10 %). Došlo i 14 odpovědí (6 %) z mimoškolních institucí - například z pedagogicko - psychologických poraden a výzkumných ústavů, vědět o sobě dali i někteří učitelé z vysokých škol.

Zajímalo nás, jakou část účastníků ankety tvořili řadoví učitelé a jakou vedoucí pracovníci (ředitelé, jejich zástupci aj.). V roce 1993 se ankety zúčastnilo 28 % vedoucích pracovníků, což bylo o 12 % více než v roce 1992. Je to potěšující zjištění, neboť bez podpory řídicích pracovníků na všech úrovních by se žádná reforma nemohla prosadit.

Na délku praxe účastníků ankety jsme se dotázali jen v roce 1993. Z tabulky vyplývá, že zájem je u mladších lidí poměrně rozložený, teprve počínaje praxí nad 20 let zájem o alternativní formy výuky klesá.

praxe	0-5	6-10	11-15	16-20	21-25	26-30	31-35	nad 35
počet uč.	32	38	38	37	20	13	16	4

(neuvedlo 56 účastníků ankety)

Další otázkou jsme zjišťovali, zda a jak jsou účastníci ankety ovlivněni ve způsobu své školní práce, zda mají nějaký vzor apod. Především je třeba říci, že se zvýšil počet těch, kteří si uvědomují určitý vliv na své pedagogické myšlení. V roce 1992 na tuto otázku odpovědělo 50 % dotázaných, v roce 1993 už 69,3 %. Oproti roku 1992, kdy se nejvíce prosazovala waldorfská pedagogika (63 % souhlasných odpovědí), se v roce 1993 škála vlivů podstatně rozšířila.

Více než polovina z učitelů, kteří nějaký vliv při své práci pocítují, považuje za důležité navazovat na naše tradice nebo vycházet ze současných aktivit jako je PAU, NEMES apod. Ještě významnější je vliv zahraničních pedagogických názorů. Jejich určité působení na své pedagogické myšlení připouští v roce 1993 dokonce 118 účastníků ankety (67 % odpovědí). Stále nejsilněji působí waldorfská pedagogika, protože za jeden ze vzorů ji pro sebe považuje téměř čtvrtina (23,3 %) těch, kteří na tuto otázku odpověděli.

O tom, že v našem školství dochází k posunům, svědčí také proměna vztahu k alternativní výuce. Z porovnání výsledků vyplývá, že v roce 1993 podstatně přibýlo těch, kteří se plně věnují novým formám výuky. V roce 1992 činil podíl těchto respondentů 45 %, v roce 1993 již 71,6 %.

Velký význam přikládáme údajům týkajícím se ochoty spolupracovat. Celkem 181 účastníků z průzkumu v roce 1993 (tj. 71,3 %) nabízí spolupráci, chce předávat zkušenosti, někdy dokonce i zasílat materiály apod.

Hlavní problémy

Předchozí poměrně optimistické údaje však neznamenají, že je ve školách vše v pořádku. Odpovědi na dotazník i dopisy, které jsme v roce 1993 obdrželi, poukazují na mnoho problémů, které brání rychlejšímu postupu přeměny školství. Na otázky "V čem vidíte Vaše hlavní problémy?" a "Co Vám při Vašich snahách o změnu nejvíce chybí, co potřebujete?" byly nejčastěji uváděny tyto negativní znaky a překážky vnitřní transformace školy:

- přetrvává tradičně pojatý systém školní práce,
- zachovává se předchozí organizace (školní řád, dozory, zvonění aj.) a mnozí vedoucí pracovníci i učitelé jsou proti změnám,
- klade se neúměrný důraz na znalosti faktů, pojmů,
- ve třídě je vytvořeno klima vzájemné nedůvěry a nespokojenosti,
- žáci jsou jednostranně posuzováni především podle toho, co se naučili (důraz na pamětní učení),
- přijímací zkoušky na vyšší typ školy negativně ovlivňují výuku v předchozím typu školy (důraz na encyklopedické pojetí výuky),
- zůstává zachován rozsah učební látky, mnohdy je zastaralý i obsah a učitel je nucen tuto látku probírat,
- není přehled o nových učebnicích a dalších pomůckách, moderních učebnic je nedostatek,
- nedostatek finančních prostředků způsobuje zaostávání ve vybavenosti škol a neumožňuje vybavovat školy pro potřeby alternativních způsobů výuky,
- vysoký počet žáků ve třídě podporuje udržování dosavadních způsobů školní práce,
- chybí informace o alternativních způsobech výuky v zahraničí,
- pro nové způsoby výuky někteří učitelé nenacházejí podporu a pochopení u svých nadřízených,
- někteří ředitelé škol obtížně získávají pro změny učitele,
- nedostatečné finanční ohodnocení práce učitele způsobuje odchod některých schopných učitelů ze školství,
- na některých školách nelze pracovat alternativně, učitelé i vedoucí pracovníci brání a udržují stávající systém, v jehož rámci jsou zvyklí pracovat,
- učitel se při zavádění odlišných způsobů výuky, hodnocení apod. setkává s neporozuměním dětí (zejména ve vyšších ročnících), s neporozuměním rodičů i veřejnosti,
- učitelé plně zapojení do procesu vnitřní transformace školy pocítují výrazný nedostatek času na uskutečnění všech záměrů.

Řešení těchto problémů bude velice složité. Velkou nadějí spatřujeme ve skutečnosti, že snaha o nápravu naší školy vychází od samotných učitelek a učitelů. Na otázku, o co nového se respondent snaží, co by chtěl změnit apod., byly nejčastěji uváděny tyto záměry:

- klást větší důraz na rozvoj osobnosti dítěte,
- respektovat osobnost dítěte,
- respektovat individuální zvláštnosti dítěte,
- vytvářet podmínky pro přirozenou aktivitu a tvořivost dítěte,
- rozvíjet tvořivost dítěte,
- rozvíjet schopnost přizpůsobit se novým podmínkám,
- dbát na to, aby děti byly ve škole spokojené,
- dbát na to, aby děti chodily do školy rády nebo aby jim alespoň škola nevadila,
- vytvářet pozitivní vztah ke škole a k učení, což je podmínkou úspěchu při učení,
- vytvářet vztah vzájemné důvěry mezi učitelem a žákem,

- vytvářet pozitivní vztah žáků k vlastnímu sebevzdělávání,
- z hlediska učitele překonat vlastní pohodlnost a zkoušet nové věci i s vědomím určitého rizika neúspěchu,
- hodnotit žáky především podle kritérií individuálního rozvoje,
- změnit způsob klasifikace,
- spolupracovat s rodiči, umožnit jim vstup do výuky,
- vytvářet vztah vzájemné důvěry a spolupráce mezi učiteli.

Závěr

Nikdo jistě nepochybuje o tom, že se naše školství musí podstatně změnit a že jsme zatím spíše na počátku těchto změn. Pro pedagogický výzkum se nabízí mimořádná možnost rehabilitovat se před pedagogickou veřejností tím, že přispěje potřebám této proměny a potřebám praxe. Zkoumání probíhajících změn by mělo být jednou z prioritních oblastí.

Poznámka: Na výzkumném úkolu "Sledování a podpora alternativních způsobů výuky se dále podílejí: PhDr.Marta Faberová, PhDr.Pavel Vacek, Mgr.Jana Doležalová.

XXX

Literatura:

1. BAUER, K.O., PARDON, H.: Können sich Schulen ändern? Bericht aus einem Forschungsprojekt. Belz Verlag Weinheim, Basel 1981
2. FADIMANOVÁ, D.: Why do these kids love school? Pyramid Film & Video, Santa Monica 1990
3. HAYLÍNOVÁ, M.: Jak vypadá naše dnešní škola: jako dříve nebo se mění? (Výsledky práce dílny NEMES). Pedagogika, roč. 1993, č.2 s. 137 - 148
4. PRŮCHA, J.: Pedagogický výzkum v Československu: stav a potřeby. Pedagogická orientace, roč.1991 č.1 s.121 - 125.
5. SINGULE, F.: Současné pedagogické směry a jejich psychologické souvislosti, SPN Praha 1992